

Fizikötesi Yolculuk

Metaphysical Journey

Nimet YILDIRIM

Atatürk Üniversitesi, Edebiyat
Fakültesi Fars Dili ve Edebiyatı,
Erzurum, Türkiye

Öz

Sonsuz hayat inancı, bazı toplumlarda ölüm sonrası hayatla ilgisi açısından bir dereceye kadar insanların yaratılıştan sahip oldukları yetilerle, ölmüş olan yakınlarını sık sık rüyada görme deneyiminden kaynaklanış olmalıdır. Eski dünya edebiyatlarında, yazılı edebiyattan daha yaygın olan sözlü edebiyatın etkileyici ve önemli bir bölümünü, insanların ölüm sonrası hayatta erişecekleri makamlar, yaşayacakları yeni hayat hakkında önsezilerde bulunma ve gelecekle ilgili birtakım bilgiler vermeyi konu alan anlatılar oluşturur. Fizik ötesi evrene seyahatlerde bulunma yoluyla “cennet”, “cehennem” ve “berzah” konularında gizemli, içsel birtakım metafizik algılamalar, dinsel inanışlarda da çok eski bir geçmişe sahiptir.

Anahtar Kelimeler: Metafizik, fizikötesi yolculuk, fizikötesi evren.

Abstract

Belief in eternal life, in some societies, must have resulted from people's innate abilities to some extent, from the experience of seeing their dead relatives in dreams, to some extent. An impressive and important part of oral literature, which is more common than written literature in the old world literature, consists of narratives about the positions that people will reach in the post-death life, foreshadowing the new life they will live and giving some information about the future. Some mysterious, inner metaphysical perceptions in the subjects of "heaven", "hell" and "barzakh" through traveling to the metaphysical universe have a very old history in religious beliefs.

Keywords: Metaphysics, metaphysical journey, metaphysical universe

چکیده

اعتقاد به زندگی ابدی، در برخی جوامع، باید تا حدودی ناشی از توانایی های ذاتی افراد، تا حدی از تجربه دیدن بستگان مرده خود در خواب باشد. بخش چشمگیر و مهم ادبیات شفاهی که بیشتر از ادبیات مکتوب در ادبیات جهان قدیم رایج است، شامل روایت هایی درباره موقعیت هایی است که مردم در زندگی پس از مرگ به دست می آورند، زندگی جدیدی را که زندگی خواهند کرد و اطلاعاتی را ارائه می دهند. در مورد آینده. برخی ادراکات اسرارآمیز متافیزیکی درونی در موضوعات «بهشت»، «جهنم» و «برزخ» از طریق سفر به جهان متافیزیکی، در باورهای دینی سابقه بسیار قدیمی دارد.

کلید واژگان: متافیزیک، سفر متافیزیکی، جهان متافیزیکی.

Eski dünya edebiyatlarında, yazılı edebiyattan daha yaygın olan sözlü edebiyatın etkileyici ve önemli bir bölümünü, insanların ölüm sonrası hayatta erişecekleri makamlar, yaşayacakları yeni hayat hakkında önsezilerde bulunma ve gelecekle ilgili birtakım bilgiler vermeyi konu alan anlatılar oluşturur. Çeşitli milletlerin edebiyatlarında bu konunun yaygın olarak ele alınıp işlenmesi ve son derece önemsenmesi dikkatlerden kaçmamaktadır. Edebiyatın bu dalı, çok tanrılı dinî inanışların yaygın olarak görüldüğü ve taraftar bulduğu Zerdüş öncesi çağlardan bu yana İran coğrafyasında önemli ölçüde dikkatleri çeken gizemli konular arasında yer alır. İslâm öncesi dönemlerde ve özellikle de Zerdüş inanışının yaygın olduğu çağlarda, İranlılarca da, yaratıcı tarafından özel yeteneklerle donatılmış oldukları kabul edilen, kötülüklerden sakınan üstün özellikli kişiliklerin kutsal makamlarca özel görevlendirilmiş olarak “metafizik evren”e ya da yaygın ifadesiyle “ölüler diyarı”na gittikler-

ine, yüce makamlarda “tanrılar”, “melekler” ve diğer kutsallarla görüşüp dönüşte de dindaşları için birtakım kutsal mesajlar getirdiklerine inanılır.¹

Dinî edebiyatın temel konularından biri de, ölüm sonrası hayatı keşfetme amacıyla berzah alemine, görünmeyen dünyalara, fizik ötesi coğrafyalara, göklere, kabir ötesine, yerin derinliklerine ziyaretlerde bulunmaktır. Bu tür ziyaretler ilkel kavimlerin de dikkatlerini çekmiştir. Şamanlara göre ötelere seyahatlerde bulunmak, insanları hastalıklardan ve doğal afetlerden koruma aracıdır. Eski dünya efsanelerinde bu seferler, ötelere bulunan ve sevilen akrabaları azaptan kurtarmakta, aynı zamanda gezilen yerler ve ölüm sonrası hayatın gizemi hakkında insanlara ipuçları vermektedir.²

Sonsuz hayat arayışı, bu bağlamda maddî hayatın sona ermesinin ardından yaşanacak yepyeni ve gizemli fizik ötesi hayat, eski dünya mil-

Geliş Tarihi/Received: 07.01.2022

Kabul Tarihi/Accepted: 27.01.2022

Sorumlu Yazar/Corresponding Author:

Nimet YILDIRIM

E-posta: nimety@atauni.edu.tr

Cite this article: Yıldırım, N. (2022). Metaphysical Journey. *A Journal of Iranology Studies*, 16, 8-14.

Content of this journal is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License.

1 Boyce, *Târîh-i Kîş-i Zertuş*, s. 186.

2 Zerrinkûb, *Der Kalemrov-i Vicdân*, s. 275.

letlerinin edebiyatlarında son derece ilgi çekici konular arasında yer alır. Bu konuya da yer veren manzûm ya da mensûr eserlerin ortaya çıkmasında, halk arasında oluşturulmuş efsanelerden ince sûfî düşüncelerine kadar izleri bulunan dinî yaşantının temel ve etkin rolü göz ardı edilemez. Mevlânâ 'nın (ö. 672/1273) *Mesnevî* 'sinde; meyvesinin insanları yaşlanmaktan ve ölümden kurtardığına inanılan gizemli ağaç, "bilim" simgesiyle ifade edilir. Fars tasavvuf edebiyatının en ünlü simalarından Ferîdüddîn-i Attâr 'ın (ö. 618/1221), *İlâhînâme* 'sinde; hükümdar tarafından sonsuz hayatı arayan oğlu için söylenen sözler de yine böylesine derin tasavvufî yorumlar içerir.³

Sonsuz hayat inancı, bazı toplumlarda ölüm sonrası hayatla ilgili açısından bir dereceye kadar insanların yaratılıştan sahip oldukları yetilerle, ölmüş olan yakınlarını sık sık rüyada görme deneyiminden kaynaklanış olmalıdır. İnsanoğlu, deneyimlerle kazanmış olduğu birtakım özellikleri çoğu zaman gerçeklerden ayıramamaktadır. Sürekli yaşama arzusu, sonu olmayan ölümsüz bir hayat, insan teninin ruhuyla birlikte bu evrende ölümden uzak ya da sonsuz bir hayat yaşama isteği, çok eski ve derinden hissedilen bir arzudur. Hızır ve hayat suyu hikayesi, İskender-i Zülkarneyn 'in bu suyu bulma, içerek ölümsüzlüğe erişme amacıyla yaşadığı ilginç maceraları ve benzeri serüvenlerin ana temaları, zihinlerde hep ölümsüzlük arayışını canlandırmaktadır. Bu konular dünya edebiyatlarında da çok eski bir geçmişe sahiptir.⁴ Bütün bunlar metafizik evrenin gizemini kat kat artırmakta ve o evreni görme arzusunu şiddetlendirmektedir.

İnsanın dünyaya adım atışından itibaren hemen her toplumda hayatın kısalığı, sonsuza dek yaşama arzusu, onu hep sonsuz bir hayat arama düşüncesine sürüklemiştir. Bu düşünce çeşitli toplumlarda birtakım mitolojik ürünler ortaya çıkarmış, insanların ebedî bir hayat arama mücadelelerini anlatan özgün destanlar kaleme alınmış, gerçekte olmasa da hayal dünyasında sonsuz bir hayatı canlandırma yoluna gidilmiştir. Tarih ve rivayetlerin tanıklığıyla İran kültür ve edebiyatında da bu düşünce değişik şekillerde günümüze dek aktarıla gelmiştir.⁵

Bu bulunması zor, son derece değerli maddeyi elde edebilmek için insanoğlu tarihin en eski devirlerinden beri karanlıklar ülkesine, bilinmeyen coğrafyalara, kutsallar diyarına, ölümler yurdu-na ve tanrılar şehrine, çoğu zaman amacına ulaşamayan zorlu ve son derece sıkıntılı seyahatlerde bulunmuştur. Bu seyahatleri gerçekleştiren kişiliklerin serüvenleri de gizemli bir dille sözlü ve yazılı olarak kuşaktan kuşağa anlatılagelmiştir.⁶

Bilinen bütün dinsel tasavvurlarda insanın doğaüstü ya da fizikötesi ile ilişkisi, önemli bir yer tutar. Bu dinsel sistemlerin hemen hepsinde fizikötesi evren, insanın ya da insanın özünü oluşturan ruhun aslı vatani olarak nitelenir ve maddî hayatın sona ermesiyle

birlikte insanın fizikötesi aleme tekrar döneceği düşüncesi işlenir. Burada fizikötesi evren, insanın dünya yaşantısının değerlendirildiği bir yerdir. Bu değerlendirmeye göre, kişi aslı vatani olan bu evrende ya ceza ya da ödül ortamında sonsuz bir hayat sürdürecektir. Dolayısıyla dindarlarca; fizikötesi hayat, özlenen ve ulaşılabilecek hedef olarak seçilen bir hayattır. Dinsel geleneklerde maddî hayata, yeryüzü hayatına ise geçici bir değer yüklenir. Buna göre yeryüzü hayatı geçici, yalancı ve sahtedir. Bu hayat, gaye olabilecek ya da hedef seçilecek kadar değer taşımaz.⁷

Hemen hemen bütün dinî tasavvurlarda yer alan fizikötesi evren ile ilgili bu değerlendirmelerin yanı sıra, yine bu tasavvurlarda metafizik evren, tanrısal gücün asıl mekanı, ilahî öğretinin, vahyin ve gerçek bilginin kaynağı olarak algılanır. Geçici olan yeryüzü hayatından kurtuluş, ancak tanrısal gücün kavranması ve ilahî öğretiyi ya da gerçek bilgi doğrultusunda yaşamakla mümkündür. Tanrısal gücü idrak edebilmek ve ilahî öğretiyi alabilmek ise fizikötesi evrenle ya da fizikötesi varlık/varlıklarla ilişki kurmayı gerektirir. Bu doğrultuda doğaüstü evrenle veya doğaüstü varlıklarla ilişkilere girmek, dinlerin temel özellikleri arasında yer alır. Bu ilişkinin nasıl kurulacağı konusunda ise dinler arasında farklı anlayış ve yaklaşımlar sergilenir. Dinler tarihçilerine göre; "vahiy dinleri" olarak adlandırılan Yahudilik, Hıristiyanlık ve İslâm gibi inanç sistemlerinde, yeryüzündeki insanla fizikötesi evren arasındaki ilişki "vahiy" ile kurulur. Yüce Tanrı, yeryüzündeki insanlar arasından seçtiği kişilere ya bir aracı vasıtasıyla veya aracısız olarak ilahî öğretiyi, yani gerçek ve kutsal bilgiyi aktarır. Böylelikle insanlar kendilerine indirilen vahiyler aracılığıyla ilahî evrenle temas sağlamış olurlar.⁸

Fizik ötesi evrene seyahatlerde bulunma yoluyla "cennet", "cehennem" ve "berzah" konularında gizemli, içsel birtakım metafizik algılamalar, İran dinlerinde çok eski bir geçmişe sahiptir. Zerdüş'tün kutsal kitabı *Avestâ* 'nın bazı bölümlerinde; insanoğlunun ölüm sonrası serüvenleri ve hayatıyla ilgili pasajlar, İran dinsel inanışlarında, öteki evren hakkında yapılacak açıklamaların temel taşları konumundadır. Bu konu, Pehlevî dilinde değişik dönemlerde kaleme alınmış *Mînu-yi Hired*⁹, *Bundehişn -i Bozorg* ya da *Bundehişn -i İrânî*¹⁰ gibi klasik dinî eserlerde de yansımaları bulur. *Avestâ*'nın "Behmen Yeşt" adlı bölümünde de; Zerdüş'tün kendisine Ahura Mazda 'nın bütün bilgileri kavrayacak akıl gücünü verdikten sonra fizikî varlığıyla o makamlarda cennet ve cehennem, insanoğlunun alın yazısını bizzat gözleriyle nasıl gördüğü anlatılmaktadır.¹¹

İslâm öncesi İran edebiyatında Sasanîler döneminden kalan, tamamıyla bu dünya hayatının dışında, rüya aleminde ve metafizik bir ortamda gerçekleşmiş iki seyahatten söz edilir. Bunlardan ilki, Sasanî İmparatorluğu dini teşkilatında üst düzey

3 A.g.e., s. 485.

4 A.g.e., s. 485.

5 Yâhâkkî, *Ferheng-i Esâtîr*, s. 29; Kubâdîyânî, R.-Âteşincân, T., "âb-i hayât", *Dânişnâme*, I, 1; Ocak, Ahmet Yaşar, "âb-i hayât", *DİA*, I, 1; Poonawala, I. K., "âb/water", *EIr.*, I, 28; DMBİ, "âb-i hayât", *DMBİ*, I, 36.

6 Serkârâtî, "Efsâne-yi Âb -i Hayât", II, 227.

7 *Dinlerde Yükseliş Motifleri*, s. 10-11.

8 *Dinlerde Yükseliş Motifleri*, s. 11.

9 *Dâdistân-i Mînu-yi Hired/Dâdestân-i Menog-i Xred* adıyla da bilinen Pehlevî dilinde *Mainyo i Xrad* şeklinde yazılan *Mînu-yi Hired*; ahlak, mitoloji ve din konularında ayrıntılı bilgilere yer veren çok önemli eserlerden biridir. Sâsânîler döneminin sonlarına doğru Husrev Enûşîrvân zamanında (eg. 531-579) kaleme alınan eserin Pâzend dilindeki metni, Sanskrit ve *Avestâ* diline de çevrilmiş, *Avestâ* diline çevirisi, mübed Neriosengh (M. XV. yüzyıl) tarafından yapılmıştır. *Mînu-yi Hired*, E. W. West tarafından *The Book of The Mainyo i Xrad* adıyla İngilizce'ye çevrilerle ayrıntılı bir önsözle birlikte 1871 yılında Londra ve Stuttgart 'ta yayınlanmıştır.

10 Pehlevî dönemi İran'ından kalma önemli Pehlevîce metinlerden ikincisi olarak kabul edilen *Bundehişn* ya da *Bundehiş*, Orta Farsça'da; "yaratılışın, varlığın aslı", "yaratılışın başlangıcı" anlamlarında bir kelimedir. Kitabın ağırlıklı konusu da yaratılıştır. Pehlevî dilinde kaleme alınmış bir bakıma Sâsânî dönemi *Avestâ* 'sı ve *Zend*'inin bir özeti olan, tarih, din ve coğrafya konuları yanında, dünyanın yaratılışı, hikayeler ve efsaneler, doğa ve daha başka konulara yer veren Zerdüş'tün inanış eklenmiş dinî ve tarihî önemli metinlerinden biridir. (Browne, *A Literary History of Persia*, I, 105; Safâ, *Edebiyyât*, I, 136; Safâ, *Hemâneserâyî*, s. 73).

11 Utas, Bo, "Sefer Be Cihân-i Diger, Der Surâyiş-i Kohen-i Pârsî" (trc. Dâryûş-i Kârger), *İrânşînâsî*, Rockville, Maryland 1377 hş., X/2, s. 311; Meşkûr, Muhammed Cevâd, "Kerdîr Yâ Tansar", *Nâme-yi Bastân*, s. 205-210.

yetkileriyle en üst makamlarda bulunmuş mübedlerinden Kerdîr tarafından gerçekleştirilmiş yolculuktur. Kerdîr'in, bu yolculuğunda gözlemledikleri, bizzat onun emriyle III. yüzyılın sonlarına doğru bir dağın kayalıklarına işlenmiş dört yazıt aracılığıyla günümüze ulaşmıştır. İkincisi ise, Sasanî döneminde yaşamış önde gelen din adamı, ünlü mübed Ardavîrâf 'ın; "cennet, arâf ve cehennem " seferini konu alan *Ardâvîrâfnâme* adlı alanındaki en eski ve en önemli Pehlevice eserdir. Bunlardan birincisinin gerçekleştiği zaman hakkında, daha sınırlı ve gerçeğe yakın belirlemelerde bulunulabilir. Çünkü onunla ilgili önemli kanıtlar olan yazı araçları, kitabeler günümüze kadar gelmeği başarmıştır. Söz konusu yazılı tanıklar, Kerdîr'in emriyle III. yüzyılın sonlarına doğru İran 'ın merkez bölgelerinde bir dağın kayalıklarına kazılarak işlenmiş birbirine oldukça yakın içeriklere sahip dört yazıttan oluşur. İslâm sonrası dönem İran edebiyatında da değişik dönemlerde benzeri konular işlenmiştir. Bunlar başka bir çalışmamızda ayrıntılı olarak ele alınacaktır.

Sasanî hükümdarlarından I. Şâpûr (eg. 241-272) zamanından Nersî (eg. 293-303) dönemine kadar yaşamış, yönetimde son derece etkili kişiliklerden olan Kerdîr, Sasanî dini teşkilatında en üst makamlarda bulunmuştur. Kerdîr'in önemli faaliyetleri arasında; onun, eski İran'da çok yönlü işlevleri bulunan ateşkedelerin yanı başlarında resmî devlet tapınakları olan (megustân) ve mübedlere ait birtakım yeni kurumlar oluşturması yer almaktadır. Öte yandan I. Behrâm (eg. 273-276) Mani 'yi öldürmesi için Kerdîr'e teslim etmiş, bu olayla eş zamanlı olarak da ülke çapında Mani tapınakları ortadan kaldırılmıştır. Mani'nin korkunç bir şekilde idam edilmesi, bir taraftan açıkça devletin yeni dini Zerdüştlüğün gücünü diğer taraftan da Kerdîr'in hükümdarlık makamındaki alabildiğine derin etkisini göstermektedir. Bu dönemle ilgili bilgilere yer veren ve günümüze kadar gelebilmiş kitabelerin tamamında; ortak olarak vurgulanan en önemli özellik; Kerdîr'in büyük bir din önderi olduğu ve genç hükümdarın ruhanî rehberliğini de yaptığıdır. Kitabelerini dört ayrı bölgede, hükümdar kitabelerinin bulunduğu yerlere dikirmiş olması da, onun Sasanî sarayındaki nüfuzunu göstermektedir. Daha önce de ifade edildiği gibi o, II. Behrâm (eg. 277-293) döneminde Sasanî ruhlarının özel tapınakları olan İstahr Anahita Tapınağı'nın hizmetlerini de yürütmekteydi.¹²

Kerdîr kitabeleri, genelde iki ana konuya yer verir: 1. Kerdîr'in otobiyografisi, lakapları, muasırı olduğu her hükümdar döneminde yürüttüğü faaliyetler ve görevleri. 2. Mirâcinin ayrıntıları.¹³ Kerdîr'in dört kitabesi İran'da şu yerlerde bulunmaktadır: 1. Nakş-i Receb . 2. Zerdüşt 'ün Kabesi . 3. Ser Meşhed . 4. Nakş-i Rüstem .

Sözü edilen kitabelerinde Kerdîr: "Başlangıçtan beri tanrıların ve kutsalların hizmetlerinde bulunduğunu, onlara saygı duyup kendilerini kutsadığı için kutsal ve yüce makamlara layık görüldüğünü, saygın bir konum elde ettiğini; tanrılardan kedisine; ölümünden sonra ruhunun hangi makamlarda bulunabileceğini göstermelerini istediğini ve onların da bu isteğini gerçekleştirdikleri takdirde, hem kendisinin ve hem de anlattığında ya da yazdığı okuyanlar ve dinleyenlerin bu konudaki inanışlarının daha sağlam temelli-

er kazanacağını, tanrıya inançlarının daha da güçleneceğini" ifade etmektedir.¹⁴

Kitabelerde; bunların ardından Kerdîr'in, ötelere dünyasına gitmesini sağlamak için bir tür ölüme benzer bir hale girdiği aktarılır. Bundan sonrası muhtemelen bu kutsal miras yolculuğunda Kerdîr'e yoldaşlık yapmış kişilerin, Ferveherler ya da kutsalların ruhları ağızından birtakım ifadelerle aktarılır:

"Kerdîr, asıl bir beyaz at üzerinde bir süvari görür. Elinde bir bayrak vardır. Muhtemelen bu, Tanrı Behrâm 'dır. Bu arada doğu tarafından kendisine doğru gelen güzel bir kadınla karşılaşır. Kerdîr görünümünde tasvir edilen süvari, kadının elinden tutar. Kadın onu, parıldayan, aydınlık bir yoldan doğuya doğru götürür. Birlikte beyazlar giyinmiş, altın taht üzerinde oturan bir hükümdara giderler. Daha sonra yine beyazlar giyinmiş, taht üzerinde oturan bir başka hükümdarın huzuruna çıkarlar. Bunun elinde kadehe benzer ilginç bir nesne vardır. Orada, içerisi; yılanlar, akrepler ve diğer zararlı sürüngenlerle dopdolu, dipleri görünmeyecek kadar derin ve geniş kuyular ya da dereler yer almaktadır. Bu dipsiz derelerin üzerinde, çok keskin bir kılıç köprü şeklinde kuruludur. Bu yolcuların (Kerdîr ve kılavuz kadın) karşısında alabildiğine genişleyen köprüden, ötelere gelen bir görevli ellerinden tutup Kerdîr ile kılavuzluğunu yapan kadını güven ve huzur içerisinde geçirir. Köprüden geçtikten sonra onlar doğu tarafına doğru bu gizemli yolculuklarını sürdürürler..."

Bu gizemli yolculuğun bu durağından sonraki aşamalarını konu alan satırlar, diğerlerinden daha az hasar görmüş her iki kitabe de okunamayacak halde olduğundan Kerdîr'in söz konusu kutsal seferinin daha sonraki durakları ve oralarda gördükleri hakkında daha ayrıntılı bilgi edinilememektedir.¹⁵

Ancak Mazdeist edebiyatın diğer bazı kaynaklarında bu yolculuğun daha sonraki bölümlerinde; burada kılavuzluk yapan kadın görünümündeki kutsal ruhun, onu elinde terazisi olan Tanrı Reşn¹⁶ ile elinde kadehi olan "Yam"¹⁷ (Avestâ 'da "Yima") gibi iki egemen güce götürdüğü, daha sonra da ikisinin birlikte beraberlerine diğer kutsalı, Surûş 'u da alarak cehennem korkunç dereleri üzerine kurulmuş kılıçtan çok keskin kıldan daha ince Çînvâd Köprüsü 'nden geçip göklerin yüce makamlarına eriştikleri aktarılır.¹⁸

Gökler

İnsanoğlu göklere her zaman hayret, şaşkınlık ve heyecanla bakmıştır. İkel insanın algılayışıyla yerler de alabildiğine büyük, erişilmez irilikte olsa da, üzerinde yaşadığı için göklere oranla keşfedilebilir, birçok bölgesine ulaşılabilir olarak görülüyordu. Eski dünyada insan tamamını baştanbaşa kat ederek görülemezse bile o çağlarda insanın gözüne çok uzun gelen mesafelerini kat edilebiliyor, en azından bir zamanlar dünyanın çevresinin dolaşılacağı ve bir ya da birkaç kuşağın ömürleri yeterli olmadığı takdirde sonraki kuşakların bu işi devam ettirebilecekleri inancı vardı. Ancak gökler bambaşka idi. Son derece gizemliydi. Orada bir adım atma imkanı bile yoktu. İnsanoğlu, sadece hayretler ve şaşkınlıklar içerisinde gözlerini ona dikerek izleyebilir, uzaklara erişebilen ha-

12 Meşkûr, "Kerdîr Yâ Tansar", *Nâme-yi Bastân*, s. 202, 211.

13 Tefezzulî, *Târîh-i Edebiyyât-i İrân*, s. 89-90.

14 Utas, "Sefer Be Cihân-i Diger", s. 312; Tefezzulî, *Târîh-i Edebiyyât-i İrân*, s. 91.

15 Utas, "Sefer Be Cihân-i Diger", s. 312-313; Tefezzulî, *Târîh-i Edebiyyât-i İrân*, s. 92.

16 Reşn , eski İran 'ın adalet tanrısı. Eski İran'ın önemli tanrılarından biri olarak kabul edildiği gibi adalet dağıtan büyük meleklerden biri olarak da bilinir.

17 Pîşdâdler hanedanının ünlü hükümdarı Cemşîd . Cemşîd isminin birinci kısmı, Pehlevî dilinde; "yam/jam", "yamak", "camak", Avestâ 'da; "yima: *ikiz*" olarak geçer. Pîşdâdler sülalesinin dördüncü hükümdarı olan Cemşîd, 700 yıl (*Şâhnâme* 'ye göre 600 yıl) insanlar, cinler, devler, kuşlar ve periler dünyalarının tamamı üzerinde egemenlik kurmuştur.

18 Utas, "Sefer Be Cihân-i Diger", s. 313.

yal kuşunu göklerin derinliklerine gönderip birtakım hayaller kurabilirdi.¹⁹

Feleklerin parlak cisimleri, tarihin ilk çağlarından hatta tarih öncesi devirlerden bu yana insanoğlunun dikkatlerini çekmiştir. İnsan yıldızların kılavuzluğuyla yeryüzünde yön belirlemiş, zaman ve mekânı onlarla tesbit etmiş, gezegenler ve yıldızların hareketleriyle takvimler yapmış, Ay'ın aydınlığı ve Güneş'in hayat veren ışınlarıyla hayatını renklendirmiştir. Tarihin çok eski devirlerinden beri insanoğlu, dünyanın ve bedeninin fizikî sınırlamalarından kurtulabildiği andan itibaren gökleri görebilmiş, ona yönelmiş, ancak onlara erişemeyeceğini algılamış olduğundan gökleri hep tanrıların makamları, her güçlü, çok etkili varlığı ve olağanüstü gücü göksel varlıklar arasında düşünmüş, ancak bir yandan da bu erişilmesi imkânsız dünyalara ulaşmayı hedeflemiştir. Alabildiğine büyük ve erişilmesi imkânsız olarak görülen bu evrenlere, insanoğlu hayal dünyasında, düşünce evreninde yollar aramış, bu ideale ulaşmak için renkli hayaller dünyasında özgün araçlar kullanarak sonsuz seyahatlere çıkmıştır.²⁰

Dinler tarihinde; gök ile yerin birleşmesi tanrıların örnek aldıkları ilk evlenme olmasından dolayı övülmektedir. Yunan ve Roma mitolojileri gök ve yerin Uranus ve Gaia adıyla ilk mitolojik tanrılar olduklarını söyler. Çin mitolojik rivayetlerine göre gökler ve yerlerin yaratılışı; Yang (eril, gök), Yin (dişil, yer) adındaki iki unsurun birleşmesiyle gerçekleşmiş, bu birleşmenin meyvesi ise insan olmuştur. Mazdeizm'de ise; ilk yaratılan gök, üçüncü sıradaki yaratılan ise yerdir. *Tevrat* 'a göre ilk yaratılan, gök ve yerdir.²¹

Gökyüzü, kutsallığın en eski tecellilerinden biri, dinsel mitolojik değerlerle dopdolu, ilahî gücün egemenlik alanı, sonsuz yüceliği ve genişliğiyle tanrıların ülkesi, yücelere yükseliş makamıdır. Dinsel inanışlarda yücelerde ve yükseklerde bulunanlar, yüceliğin ve üstünlüğün simgesi olarak algılanmaktadır. Bu yüzden Moğollar en büyük ilahlarını "gökyüzü" anlamındaki "Tengri" kelimesiyle adlandırmışlardır. *Tevrat* 'ta da, aynı anlamda ayetler yer alır, Allah'ın göklerde bulunduğu ve oradan insanlara seslendiği aktarılır. Fars edebî metinlerinde de; gökyüzünün Allah'ın makamı olduğu ifade edilir. Mazdeist inanışta; gökler övgülere konu olmuş, kutsanmış ve Ahura Mazda 'nın ikametgâhı olarak nitelenmiştir. Aynı zamanda Fars edebiyatında gökler ve yedi feleğin övülmeleri yanında, yemin edilerek kutsanmaları da dikkat çeker. Bu, aynı zamanda eski inanışlarda göklerin kutsandığının göstergesidir. Bütün bunların yanı sıra dinlerde ilk cezbe hali, ruhun göklere yükselmesi ya da yeryüzünü seyahate çıkmasıdır. Yine tasavvufta; iç dünyadaki seyahatler ve yükselişler hep göklere doğru kanatlanma şeklinde olmaktadır. Göklere yükseliş simgesi, Feridüddin Attâr'ın *Man-tıku't-tayr* 'ında; göklerin yedi tabakasıyla örtüşen "sulûk"un "yedi vadi"sini kat etme şekliyle kendini gösterir. Behrâm -i Gür'un "heft peyker"i (heft saray, heft gonbed), "yedi gezegen", "yedi felek" ile örtüşür ve göklerde egemenlik kurma adına tanrılarla benzerlik gösterme mitinin simgesi olarak da alınır.²²

Göklere yükseliş ve yüce makamlara erişme yolunda yerler ile gökleri birleştiren dağların da aracı rolü vardır. Bu yüzden eski bazı inanışlarda dağlar tanrıların ruhlarının makamları olarak kabul edilir. Zerdüş't bir dağın üzerinde kutsal vahyi almış, Musa Peygamber Tûr Dağı'nda Allah 'ın tecellisine tanık olmuş; Hz. Muhammed, Hira Mağarası'nda ilk vahyi alarak peygamberlik görevine başlamıştır. İnsanlık tarihinde her zaman dağlar tapınma yerleri ve kutsanan ögeler olmuşlardır. Gökler ile yerleri birleştiren bir diğer öge de ağaçlardır.²³

"Sipehr" ve "felek" kelimeleriyle de anılan gökyüzünün bu kelimeyle adlandırılması konusunda Farsların birtakım rivayetleri de vardır. Bunlardan birine göre göklere; "as: *değirmen*" kelimesinden esinlenilerek "*değirmen gibi*" anlamındaki bu isim verilmiştir.²⁴

*Dinlenmez hiç, değirmen gibidir,
Adı o yüzden hep âsumân'dır.*

Ferîdüddîn-i Attâr

Klasik kaynaklarda; gökyüzü, ilk gözle görülen yaratık ve Ahura Mazda 'nın ilk gâhenbâr süresinde, yaratılış yılının ilk kırk beş gününde yaratılmış ilk eseridir. Genişliği, uzunluğu ve derinliği eşittir. Gök dünyasında Ahura Mazda gökyüzünü yeryüzünden ayrı olarak tutması ve düşmemesi için diğer yaratıklardan da yardım almaktadır. Ancak görünen evrende gökyüzünü koruyan bir nesne görülmemekte ve bu yüzden de "direksiz gökyüzü" olarak bilinmektedir. *Kur'ân* 'da²⁵ da göklerle ilgili buna benzer ifadeler geçer.²⁶

Mezdiyesnâ inanışında tanrılardan birinin adı olarak anılan Âsumân , *Avestâ* 'da yer yer geçmektedir. *Avestâ* 'da; "âsmana", Pehlevî dili ve Farsça'da; "âsumân" şeklinde bilinir. Zerdüş't dininde, gökyüzü tanrısının, aynı zamanda güneş takviminin her 27. gününün sorumlusunun adı olarak geçer. Bu yetkili, aynı zamanda İzed Mihr olarak da bilinir.²⁷ Mezdiyesnâ'da kutsanan bu tanrının adı, "zemîn: *yeryüzü*" ile birlikte geçer. Defalarca her ikisinden; gök ve yerden sorumlu tanrılar olarak söz edilir. *Bundehişn* 'e göre, rengi beyaz ve yumurta şeklinde belirtilir.²⁸ Çok eski dönemlere ait Fars rivayetlerinde gökyüzünün dört kat halinde olduğu inancı vardır: yıldızlar katı, ay katı, güneş katı ve son olarak da sonsuz aydınlık/cennet katı. Gökyüzünün yedi kattan oluştuğu düşüncesi ise Sasanîler döneminden itibaren yaygınlaşmıştır.²⁹ Söz konusu yedi ya da dokuz felekten dördüncüsü, güneşin katı olması ve İsa Peygamber'in göğe yükseltilirken ötesine geçememesi gerekçesiyle Fars edebiyatında birtakım mazmûnlara temel oluşturur. Gökyüzünün dumandan yaratıldığına inanılır. İslâm öncesi rivayetlerde ise göklerin kırmızı yakuttan yaratıldığı aktarılır.

"Sonra duman halindeki göğe yöneldi de ona ve yerküreye şöyle seslendi: "İsteyerek veya istemeyerek gelin!" Onlar şöyle dediler: "İsteyerek geldik!" Fussilet (41), 11.

İsrailoğulları rivayetlerinde iki tür gökyüzünden söz edilir. Bunlardan birisi fizikî gökyüzü, diğeri de manevî gökyüzüdür. Mad-

19 Mahcûb, Muhammed Cafer, "Büye-yi Pervâz", *İrânnâme*, II/4 (Washington 1984), s. 543-544.

20 Mahcûb, "Büye-yi Pervâz", *İrânnâme*, II/4 (Washington 1984), s. 544.

21 Zumurrudî, *Edyân ve Esâtîr*, s. 5-6.

22 Zumurrudî, *Edyân ve Esâtîr*, s. 11-14.

23 Zumurrudî, *Edyân ve Esâtîr*, s. 15-16.

24 *Ferheng-i Esâtîr*, s. 46.

25 "Allah odur ki, gökleri direksiz yükseltmiştir; görüyorsunuz onları...", Ra'd (13), 2.

26 *Ferheng-i Esâtîr*, s. 46.

27 Afîfî, *Esâtîr*, s. 419-420.

28 *Ferheng-i Esâtîr*, s. 46.

29 *Ferheng-i Esâtîr*, s. 46.

dî ya da fizikî gökyüzü yeryüzünün karşısındaki göktür. Bu gözle görülür. Ancak diğeri Allah 'ın makamının bulunduğu, mutluluk gökyüzüdür. Allah'ın arşı oradadır. Orası cehennem karşılığındaki göktür. Mesîh, bu gökten yeryüzüne indirilmiş ve sonunda da yine oraya yükseltilmiştir. Melekler burada bulunmakta ve Allah, emirlerini orada bildirmektedir. Mesih öğretilerinde; gerçekte "cennet" ya da "Firdevs-i A'lâ" olarak bilinen ebedî mutluluk yurdu iyilerin ve inanan kulların gönderileceği yer burasıdır. Bazen de gökyüzü "yüce alem", "ğayb alemi" anlamında kullanılmış ve gökyüzünün mavi rengiyle, maneviyat ve ibadet arasında çok yakın bağlar kurulmuştur. İslâm kültüründe genellikle cennet gökyüzünde tasavvur edilir ve meleklerin buldukları makam, Allah'ın emirlerinin çıktığı yer ve insanların ölümden sonra ruhlarının dönüş yeri olarak bilinir. Belki de bütün dualar ve yarıkların göğe yüz çevrilerek yapılması bu gerekçeden kaynaklanır.³⁰

Aralarında; Sümer , Mısır , Bizans ve daha başka eski kültür ve medeniyetlerin de yer aldığı kültürlerin çoğunda; gökyüzü hakkında yoğun efsaneler bulunmaktadır. Göksel simgelerde; yıldızlar, "göklerin gözleri" olarak kabul edilir. *Yasnâlar*'da gökler, "on bin göz" ile nitelenir. *Rig Veda* , yıldızların mitolojik nitelmelerinde "bin göz"den söz eder. Hem eski inanışlarda ve hem de İslâm sorası inanışta, "yıldızların şeytanları ve devleri kovmaları"³¹ da edebiyatta işlenen konular arasında yer alır.³²

Hemen hemen tüm inanışlarda evreni yaratan ve gönderdiği yağmurlarla toprağa bereket veren "göksel bir varlık" yer alır. Bu tür varlıklar, sonsuz bilgelige ve ayrıcalığa sahiptirler: kabilenin ahlak kurallarını ve ritüellerini dünyada buldukları kısa süre içinde bu tanrılar belirlemiştirler. Kurallarına uyulup uyulmadığını kontrol ederler ve aksi durumda kurallarını çiğneyenlere yıldırımını gönderirler. Göğün kendisini doğrudan doğruya bir "aşkınlık", "güç" ve "kutsallık" olarak ortaya koyduğunu görmek için mit-sel kıssalara bakmaya gerek yoktur. Yalnızca "göğe bakmak" bile ilkel insana dinsel duygular verir. Elbette bu tür bir deneyim ille de gökyüzü "doğacılık" gerektirmez, ilkel zihniyet için doğa her zaman "doğal" değildir.³³

"Göğe bakma" deneyiminin, bizim anlayamayacağımız bir biçimde günlük yaşamında sürekli olarak mucizelerle karşılaşmaya açık olan ilkel insan açısından anlamı farklıdır. Göğe bakmak; "*aydınlanmak*" demektir. Gök ilkel insana gerçekte nasılsa öyle görünür: sonsuz ve aşkın. Gök, insanın ve yaşam gücünün temsil edemediği "bambaşka bir şeyi" mükemmel bir biçimde temsil eder. Aşkınlığın simgesi sonsuz olmasından kaynaklanır. "En yüksek" olmak, doğal olarak tanrılara özgü bir niteliktir, insanın ulaşamadığı yukarı bölgeler, yıldızlı gök, tanrılara özgü aşkınlık, mutlak gerçeklik, sonsuzluk gibi ayrıcalıklara sahiptir. Bu tür bölgeler tanrıların mekânlarıdır: bu bölgelere, ancak birkaç ayrıcalıklı kişi göğe yükselme ayiniyle ulaşır; bazı dinlere göreyse buralar ölümlerin ruhlarının gittiği yerlerdir. "Yüksek", insanların ulaşamayacağı bir boyuttur; doğal olarak insanüstü güçlerin ve varlıkların sahip olduğu bir yerdir; tapınağın basamaklarını törensel olarak çıkan ya da göğe uzanan ayinsel bir merdivene tırmanan kişi artık insan değildir;

ayrıcalıklı ölümlülerin öldükten sonra serbest kalan ruhları, göğe yükselirken insan olma durumundan sıyrılırlar.³⁴

Tüm bunlar yalnızca göğe bakarken edinilen gözlemlerdir; ama bu çıkarsamayı mantıklı ve rasyonel bir işlem olarak görmek büyük bir hata olacaktır. "Yüksek" in aşkın ya da dünya dışı, sonsuz olma niteliği insana, insanın zihnine ve ruhuna doğrudan ulaşan bir bilgidir. Kendini tüm doğallığıyla keşfeden, evrendeki yerinin bilincine varan insan, simgeleri doğrudan algılar; bu temel keşifler, insanın dünya üzerindeki dramına organik bağlarla o kadar bağlıdır ki, aynı simgeler hem insanın bilinçaltı etkinliklerini hem de ruhsal yaşamının en gelişmiş ifadelerini belirler. Gök, dinsel bir değer kazanmadan önce de aşkınlıktı. Gök doğal olarak varlığıyla aşkınlığı, gücü ve değişmezliği simgeler. Gök yüce, sonsuz, dokunulmaz ve güçlüdür.³⁵

İranlıların da bir yüce tanrısı vardır; çünkü Herodot'a göre; "*Adını, tüm gökyüzüne verdikleri Zeusa sungular vermek için yüksek dağlara çıkarlardı.*" İran dillerinde bu ilk gök tanrının adının ne olduğu bilinmemektedir. Avestâ'da karşımıza çıkan ve Zerdüş'tün dinsel devriminin merkezine yerleştirerek değiştirmeye çalıştığı tanrı, "Bilge Efendi" ve "Her şeyi bilen" anlamlarındaki "Ahura Mazda" adını taşıyordu. Adlarından bir tanesi de "Vouru Casanfıdi: "her şeyi engince gören" bu özelliği de bize bu tanrının göksel bir yapı taşıdığını göstermektedir. Ama Zerdüş'tün devrimi Ahura Mazda'yı doğaya özgü özelliklerden arındırmıştır ve ancak İran'daki eski çoktanrılığa dönüşü işaret eden daha geç dönemlere ait metinlerde yaşlı gök tanrısıyla ilgili daha somut izlere rastlamak-tayız.³⁶

Karşılaştırmalı incelemelerde en başından beri "Ahura Mazda"nın "Varuna"yla örtüşen bir figür olduğu düşünülmüştür. Her ne kadar bu örtüşme bazı bilimciler tarafından reddedilse de bu görüşü tamamen terk etmenin doğru olduğunu sanmıyoruz. Varuna gibi Ahura Mazda da "egemen tanrı"dır. Avestâ'da, oldukça yaygın biçimde kullanılan eski bir kelime Mitra-Ahura'dır. Bu kelime, daha çok *Veda* metinlerindeki "Asura"yı çağrıştırmaktadır; "Varuna", yani Avestâ döneminin "Mitra-Ahura"sı böylece *Veda* deyişi "Mitra-Varuna"yla örtüşmektedir. Tüm öteki gök tanrıları gibi Ahura Mazda da uyumaz ve hiçbir uyuşturucu onu uyuşturamaz. Onun "parlak gözünden" hiçbir sır kaçamaz. Ahura Mazda imzalanan antlaşmaların ve verilen sözlerin güvencesidir; Ahura Mazda, Zerdüş'te "*Neden Mitra'yı yarattığını*" söylerken, "*Bir anlaşmayı bozan tüm ülkenin mutsuzluğuna neden olur*" der. İnsanlar arasındaki kozmik güçler ve toplum refahı arasındaki dengeyi sağlayan ilişkilerin güvencesidir. Bu nedenle Mitra her şeyi bilir, on bin gözü ve bin kulağı vardır ve Ahura Mazda gibiler aldanmaz, güçlüdür; uyumaz, uyanıktır; "yanılmaz" ve "her şeyi bilen" olarak adlandırılır.³⁷

Âryâ ırkının en büyük ve en eski tanrısı evreni kaplayan "Gök"tür. Sanskrit dilinde ve bu dilde yazılmış en eski kitap olan *Rig Veda*'da gökyüzü önceleri "Dyah" (Fransızca'daki Dieu/Latince'de Deus) ve daha sonraki devirlerde de "Vârün" ve "Vârüne" şekillerine dönüşmüştür. Hintliler ve İranlılar şüphesiz birçok tanrıya

30 *Ferheng-i Esâtir*, s. 47.

31 "Yemin olsun ki, biz en yakın göğü kandillerle süsledik ve onları şeytanlara ateş taneleri yaptık. O şeytanlar için çilgin ateş azabını da hazırladık." Mülk (67), 5.

32 Zumurrudî, *Edyân ve Esâtir*, s. 26.

33 Eliade, *Dinler Tarihine Giriş*, s. 61.

34 Eliade, *Dinler Tarihine Giriş*, s. 61.

35 Eliade, *Dinler Tarihine Giriş*, s. 62.

36 Eliade, *Dinler Tarihine Giriş*, s. 91.

37 Eliade, *Dinler Tarihine Giriş*, s. 92.

tapmışlar, ancak bunlar arasında gök için alabildiğine yüce ve erişilmez makamlar düşünmüşlerdir. Bu yüzden “Dyauh” ve “Vārūn” a bazen büyük anlamındaki “Asūra” kelimesini de sıfat olarak ekleyerek birlikte kullanmaktadırlar. O gökleri ve yerleri kuran ve döşeyendir. Dünyayı idare eden insanın mutluluğunu sağlayan Vārūne'dir. Bu yüzden günahlardan arınmak için eller ona açılarak dualar yapılır, başışlanma istenir. Onun huzurunda en büyük günah yalandır.³⁸

Dağlar

Mitolojilerde temel öğelerden biri olarak yer alan dağlar, yaratıcıyla aralarında var olduğuna inanılan ilişkilerden dolayı kutsal ve gizemli varlıklar olarak dikkat çekerler. Doğanın derinlikleri ve göklerin yüceliklerine uzanan bu öğeler, yerler ile gökler arasında irtibat kurma yolu olarak insanların zihinlerinde göklere yükseliş kapılarının bulunduğu makamlar olarak algılanmış, buradan hareketle göklere açılan kapılar, göklere yükselme araçları, öteleer dünyasına erişme basamakları olarak kabul edilmişlerdir. Bu mitolojik boyutlarıyla dağlar sadece İranlıların değil, diğer milletlerin de dikkatlerini çekmiş ve önemli mitler arasında yer almıştır. Birçok milletin mitolojilerinde dağlar; “tanrılar”, “kutsallar”, “azizler”, “abid” ve “zahitler” in makamları olarak yer almışlardır. Mazdeist inanişaya göre; kötülüklerden arınmış dünyanın ve güzel yaratılışın koruyucusu Surûş ‘un bin sütunlu makamı, dağların zirvesinde bulunmaktadır. Anahita, insanların işlerini bir dağın doruklarından yönlendirir. Yeştlerde; Anahita’dan söz edildiğinde, onun için adanan kurbanların dağların tepelerinde kesildiği aktarılır.³⁹

Gilgamiş efsanesinde, Babil tanrıları kutsal dağlarda bulunmaktadır. Yunan tanrıları da Olympus Dağı 'ndadır. Zâmyâd Yeşt 'te; dağlar sayılıp övüldükten sonra “Ferr -i Keyânî: *Tanrisal Destek*” övgülerle anılır. Bu ilahî ödülün cennetlerden dünyaya gönderildiği ve dağlarda tecelli ettiği ifade edilir.⁴⁰

Mitolojilerde özel bir yeri olan dağlar, yerleri göklere bağlayan öğeler olarak tanrıların güçlerini simgelerler. Bu simgesellik bütün kutsal alanlarda; örneğin kilise sütunlarında, eham burçlarında, mescit minareleri ve dergâhlarda hep görülür. Bu yüzden bazı eski dünya inanişlarında dağlar, tanrıların yerleri olarak kabul edilmiştir. Hint rivayetlerinde de dağ, tanrıların güçlerinin simgesidir. Yunan mitolojisinde Olympus Dağı, gök tanrılarının yeri ve kutsallığın simgesidir. Mazdeist inanişaya göre kutsal Elburz Dağı, yerkürenin merkezinde yerler ile gökleri birleştiren noktada bulunur. *Rivâyet-i Pehlevî* 'nin ifadeleriyle, iyilerin ruhları oraya gidip yerleşmektedir. Bu dağda tanrisal güçler egemendir. Şeytanlar oraya yol bulamazlar. Oradakiler soğuktan ve sıcaktan rahatsızlık duymaz, hastalık, ölüm ve şeytanların kötülüklerinden uzak yaşarlar. *Bundehişn* 'e göre; ölümlerin ruhları Elburz Dağı'na çıkar ve orada Tanrı Reşn kıyamet günü terazisini Elburz'un zirvesine kurarak insanların iyilikleriyle kötülüklerini tartar. Attâr'ın *Mantiku't-tayr* 'ında; güneşi simgeleyen Sîmorğ 'un yuvası Elburz Dağı'nın zirvesinde bulunmaktadır.⁴¹

Özellikle *Şâhnâme* 'de ve Nizâmî-yi Gecevi 'nin dizelerinde; Kâf Dağı, son derece dikkat çekici özellikleriyle anlatılır. Eski İran 'da son derece kutsanan Azerfernbâğ, Azergoşesp ve Azerborzîn-mihr gibi âteşkedelerin dağlarda bulunması da dağ unsurunun söz konusu önemini göstermektedir. Bunlardan daha genel ve dinlerin ortak noktalarından olan örneğin; Zerdüşt , Musa ve Hz. Muhammed gibi peygamberlerin hayatlarında ve peygamberlik görevleri sırasında dağlarla olan çok sıkı ilişkileri ve dağların onların dinî hayatlarındaki rolleri de son derece dikkat çekicidir. İran mitolojisinde aynı zamanda ilk insan olarak kabul edilen Keyûmers 'in makamı da dağlardır.⁴²

Keyûmers , dünya hükümdarı oldu.

İlk zamanlar dağlarda oturdu.

Bahtı ve tahtı dağlarda yüceldi.

Emrindelerle birlikti kaplan postu giyerdi.

Firdevsî

Önce dağı, yerin çivisi yaptı.

Sonra yeri, denizlerle yıkadı.

Ferîdüddîn-i Attâr

Tevrat 'ta; dağlar, kutsal makamlar arasında sayılmakta, tanrisal ruhların makamı olarak kabul edilmektedir. Fars edebiyatında da dağlar; gizemli, kutsal makamlar ve kutsallığın merkezleri olarak algılanır. Mazdeist inanişta kutsanan öğeler arasında yer alan dağlar hep övülen nesnelere olmuşlardır. Bu arada dağlarla birlikte dağlarda yer alan mağaralar da çeşitli dinlerde kutsanan yerler arasındadır.⁴³

Gerek mitolojik devirlerde meydana gelmiş mitlerde, gerekse daha sonra ortaya çıkan mitolojik parçalarda dağlar ve taşlara yakın olmak, onların oluşmasını sağlamış olan Tanrıya veya tanrılara yakın olmak anlamına gelir. Dağlarla birlikte çeşitli taşlar da kutsal sayılır. Mitolojik çağlarda Tanrı yeryüzünü yarattıktan sonra bir taşın üzerine oturmuştur. Tanrı'nın üzerine oturduğu, yaratılış sembolü olan ve dünyanın merkezini meydana getirdiğine inanılan taş kutsaldır. Kâf Dağı da, bu yüzden kutsal sayılmıştır. İnsan zihni bu dağların üzerinde bir de Anka 'yı düşünmüştür. Kuşlar kanatlı hayvanlardır, uçarlar. Kuşların bilinmeyen esrarengiz bir atmosferde bu dünya arasında haber getirip götürdüklerine inanılır. Kâf Dağı'nda da böyle bir kuş oturmakta ve her tarafa hükmetmektedir. Dağlar, tanrılar tarafından yerli yerine konuldukları için kutsanmış, ayrıca yüksekliklerinden dolayı da her zaman saygı görmüşlerdir.⁴⁴

Kâf Dağı 'yla ilgili eski İran kaynaklarından alıntılanarak önemli ölçüde bilgiler veren Mutahhar b. Tâhir , eskilerin Kâf Dağı'na Elburz Dağı adını verdiklerini aktarır. *Kur'ân* 'daki Kâf Sûresi adıyla bilinen sûrenin ilk kelimesinin “Kâf” olması da özellikle *Kur'ân* yorumcularının dikkatlerini çekmiş, tarih boyunca Kâf ve o bölgeyle ilgili efsanevi anlatılar önemsenmiş, tefsir alanında kaleme alınmış eserlere de girmiştir.⁴⁵

38 Muîn, *Mezdiyesnâ ve Edeb-i Fârsî*, I, 38.

39 Caferî Kemânfer, Fâtıma-Mudebbirî, Mahmûd, “Kûh ve Tecellî -yi Ân Der *Şâhnâme*”, *Pejûhişhâ-yi Edebî*, I/2 (Tahran 1382 hş.), s. 63-64.

40 Caferî Kemânfer, Fâtıma-Mudebbirî, Mahmûd, “Kûh ve tecellî-yi Ân Der *Şâhnâme*”, *Pejûhişhâ-yi Edebî*, I/2 (Tahran 1382 hş.), s. 64.

41 Zumurrudî, *Edyân ve Esâtîr*, s. 167.

42 Zumurrudî, *Edyân ve Esâtîr*, s. 168.

43 Zumurrudî, *Edyân ve Esâtîr*, s. 173.

44 Seyidoğlu, *Mitoloji Üzerine Araştırmalar*, s. 37.

45 Kedkenî, *Mantiku't-tayr -i Attâr*, s. 534.

Kaynaklar

- Afîfî, Rahîm, *Esâtîr ve Ferheng-i Îrân Der Niviştehâ-yi Pehlevî*, Tahran 1374 hş.
- Boyce, Mary, *Târîh-i Kîş-i Zerdüş*, (çev. Humâyûn San'atizâde), Tahran 1374 hş.
- Browne, Edward Granville, *A Literary History of Persia*, Cambridge 1924, I-IV.
- Caferî Kemânfer, Fâtîma-Mudebbirî, Mahmûd, "Kûh ve tecellî-yi Ân Der Şâhnâme", *Pejûhişhâ-yi Edebî*, II/2 (Tahran 1382 hş.), s. 64.
- Eliade, Mircea, *Dinler Tarihine Giriş* (çev. Lale Arslan), İstanbul 2003.
- Gündüz, Şinasi, Ünal, Yavuz-Sarıkcıoğlu, Ekrem, *Dinlerde Yükseliş Motifleri*, Ankara 1996.
- Kedkenî, Muhammed Rızâ Şefî'î, *Mantıku't-tayr-i 'Attâr*, Tahran 1383 hş.
- Mahcûb, Muhammed Cafer, "Bûye-yi Pervâz", *Îrânnâme*, II/4 (Washington 1984).
- Meşkûr, Muhammed Cevâd, "Kerdîr Yâ Tansar", *Nâme-yi Bastân*, (Tahran 1378 hş.
- Mu'în, Muhammed, *Mezdiyesnâ ve Edeb-i Fârsî*, Tahran 1338 hş., I-II.
- Safâ, Zebihullâh, *Hemâseserâyî Der Îrân*, Tahran 1374 hş.
- Safâ, Zebihullâh, *Târîh-i Edebiyyât Der Îrân*, Tahran 1371 hş. I-V.
- Serkârâtî, Behmen, "Efsâne-yi Âb-i Hayât Der İskendernâme-yi Nizâmî ve Rivâyât-i Dîger-i Dâstân-i İskender", *Mecm'ua-yi Makâlât-i Kongre-yi bey-nu'l-milelî-yi Nohomîn Sede-yi Tevellud-i Hekîm Nizâmî-yi Gencevî*, Tahran 1372 hş. I-III.
- Seyidoğlu, Bilge, *Mitoloji Üzerine Araştırmalar*, Kayseri 1995.
- Tefezzulî, Ahmed, *Târîh-i Edebiyyât-i Îrân Piş Ez İslam*, Tahran 1376 hş.
- Utas, Bo, "Sefer Be Cihân-i Dîger, Der Surâyîş-i Kohen-i Pârsî" (trc. Dâryûş-i Kârger), *Îrânşinâsî*, Rockville, Maryland 1377 hş., X/2, s. 311;
- Yâhakî, Muhammed Ca'fer, *Ferheng-i Esâtîr ve İşârât-i Dâstânî der Edebiyyât-i Fârsî*, Tahran 1375 hş.
- Zerrînkûb, Abdülhuseyn, *Der Kalemrov-i Vicdân*, Tahran 1375 hş.
- Zumurrudî, Humeyrâ, *Nakd i Tatbîkîyi Edyân ve Esâtîr Der Şâhnâme yi Fird- evsî, Hamse-yi Nizâmî ve Mantuku't-tayr*, Tahran 1382 hş.